

AYMERIC PICAUD

EUSKALERRIA'N BARNIA

Idatzirik ageri zaizkigun lenengo euskal-itzak ez ditugu geronen-gandikoak, gure arbasoen emaitz alegia, auzoaren opari baizik. Lotsagarri benetan egi erregarri auxe, baiñan are lotsagarriago lenengo euskal-itzen zerrenda gorroto-gorroto gindun arrotz bategandik eldu zaigula aitortu bearra (1). Aipa dezagun "etsai maitagarri" onen izena, berak eman baitzigun lenengoz euskeraren berri.

Nork eztu entzun euskaldunetan Aymeric Picaud delakoaz itz egiten? Eztatzen bearbada prantzes erromes onek euskaldunentzaz gauza xamurrak esan, baiñan, orren ordez, euskal-izen lerrorik antziñakoena beragandik dugu. Itz sorta ontatik ikus dezakegu, euskerak, lexikoari dagokionez, orduetik ona ez tula aldakizun aundirik egin.

Aymeric Picaud, Poitouarra, Justo Garate'k diñonez (2), 1140 aldean igaro zen Euskalerrria'n barrena, erromes, Compostela'ko bideari jarraiki. Euskalerrria'ri buruzko albisteok *Codex compostellanus* deritzan laugarren liburuan idatzirik utzi zitun poituar erromesak. Emen, bere textotik itzez-itzez lerro batzuk aldatuko ditugu ira-

(1) Berzeo'tar Gonzalo euskaldun-erriojatarrak itz bakan batzuk utzi zizkigun bere gaztelar erromanzeoko emanetan sakabanatuta. Berzeo deritzan errian jaio zen 1180'gn. urtean. San Millan de la Cogolla'n egin zitun ikasketak eta beneditanotan sartu zen. II-urtea, 1246'gna. Fausto Arotzena jaunak diñonez euskaldun jatorra zen. Bere idaztitan euskal-itzak an-emenka utzi zizkigun, euren artean "kirola", gaztelerazko "fiesta" adierazteko eta "Don Bildur", zaldun bildurbera baten izena. Garai artan Errijoja-garaia euskalduna zen, batez ere Ezkarai aldetik.

(2) Orain artean, batzuk normanditar, bestetzuk picarditar jotzen zuten. Ikus: "Viajeros extranjeros en Vasconia", Eneko Mitxelena, Editorial Vasca Ekin, Buenos Aires.

kurlearen jakingarri. Bertatik igarriko diozute prantzitar buru-iritziak etzigula merke-merke saldu euskal-itzen zerrenda.

“Gero, Garazi’ko atetik urbil, eusko-lurralde dago. Beren erriburua Baiona da; itxasegian eta iparraldera datza. Eskualde ontan izkuntz basati bat mintzatzen da. Oianez eta mendiz josia dago. Ez dute ogirik, ardorik eta gaiñerako jakirik ere. Baiñan, ordez, badituzte sagar, garbantzu ta esne. Lur ontan zergari gaiztoak dagoz, alegia, Garazi’ko zubitik urbil, Oztibarre deritzan errian, Donibane’n (Garazi’koa) eta Eiheralarre’n; orok mendate azpitan (3).

“Erromesengana atera oi dira bi edo iru azkon izkillutzat artuta eta bidegabeko zergak kentzen dituzte. Iñork ordaintzeko ukorik egiten ba’du, azkonaz zaurtzen dituzte, zerga-saria kentzen diote, iraindu eta galtzak kendu-azi ere bai.

“Saierreak dira eta beren lurraldea ere alaxen da, saierre, basakoi, landugabe. Beren arpegi suberak eta beren izkuntza basatiak bildur, dardaretan ipintzen dute begira dagokiena. Legez ez dezakete zergarik kendu merkataria baizik, baiñan alaz ere erromes ta bidazti guztiai kentzen die.

“Oiturari dagokionez, gauza bakoitzeko lau edo bost txanpon kendu bear lituzkete: baiñan berak zortzi edo amabi artu oi dituzte. Neurriaren bi alako, beraz.”

Ondoren, gauz auen jakiñean dagozen apaizengana zuzentzen da, onela esanaz: “exkomuniatuak izan ditezela zergariok damurik agertzen ez duten artean penitentzi luze ta bixtakoia egiñaz eta euren zergak neurri onean jartzen dituzten artean.”

Geroago Ibañeta’ko lepoaz diardu: “Mendi ontantxe, kristautasuna Españi’ko lurraldetan zabaldu baiño len, napar jentillak eta euskotarrak, Iondone Iaka’runtz zihoazten erromesai lapurtu ez-ezik, bizkarrera jauzi egiten zien asto bailiran ta erail. Mendi onen alboan, iparraldera, Luzaide deritzan erria dago. Karol Aundia bere gudari taldearekin emen zegon bere guda-mutillak Orreaga’n erail zituzte-nean. Leku ortatik erromes asko igarotzen dira Iondone Iaka’ra joaki eta ez dute mendira igo nai izaten. Beherakoan eritegia ta eliza dagoz. Erroldan gudari ahaltsuaren arria antxe ikus daiteke iru ezpatakadaz erdibituta. Gero, Orreaga, antziña gudu aundi bat izandakoa. Antxen il ziran Marsilio erregea, Erroldan, Oliveros ta bestetzu, eun da berrogei milla kristau ta mairuen artean nahas-mahas (4).

(3) Aymeric Picaud'en kronika ontan ikusten danez, euskaldunak, Pirene le-
rroko mendate azpitan ipintzen zituzten beren zergariak. Izan ere, Prantzi aldetik
zetozela, iparraldeko muga zabaletan kontrol gaitza zegon, baiñan, Pirene’ko men-
di-
lerrora eldu ezkerro, mendate jakin batzutatik igaro bear denak.

(4) Aymeric Picaud’ek, “Erroldan’en eresiarri” jarraiki eta euskaldunenganako
iguñez, morotarrak leporatzen die Orreaga’ko gurenda. Gai oni buruz, ikusi Kan-
pion’en “Nabarra en su vida histórica”n, *Los verdaderos vencedores de las dos
fincias de Roncesvalles*” deritzan atala.

“Ondoren Naparroa asten da, ogi, ardo, esne ta aberetan ioria. Napar eta euskotarrak alkarren antzekoak dira janari, jantzi ta izkuntza gaitan. Baiñan, euskotarrak arpegiz zuriago dira naparrak baiño. Naparrak eskozitarren tankeran jantzi oi dira, oial beltz eta laburrez, belaunetarañokoak doi-doi. Oñetakoai *labarkak* deritzaie. Larru illetsuz egiñak dagoz, sobatu bage alegia ta lokarriz lotzen dituzte oin inguruan, gainaldea estaliz soilki ta azpikaldea estali barik.

“*Saiak* deritzaten artillezko kapatxo beltzak daramazkite ukalondotaraiño luzatuak egal tximatuen iduri. Jantzi, zatarki egiten dira eta jan-edan alaber. Izan ere, napar etxetako senditan bai morroiak eta bai nagusiak, bai neskameak eta bai etxeoandreak, janari guziak plater batean nahas-mahas artzen dituzte eta jakiok ez dituzte zalia-kin artzen, eskuz baizik.” (5)

Gogorrenak ordea esateko dago. Euskaldunenganako gorrotoa ezin gorde du ondorengo itz oetan: “Jende au basatia da, beste jendakien antzik gabea oituretan eta izatez. Malezia darie; kolorez beltzak eta itxuraz iguingarriak dira. Gaiztagiñak, biurriak, dollorrek eta fede onik eztago beren baitan. Ustel, lizun, ordi, jendea indarrez beartzen nausi, sabelgorri ta oies. Gizontasunik gabeak, arbuigarri, biotzgogor, anker, gaiztagintsu, setatsu. Ondasunik gabeak, bizio ta dollorkeri guzitan murgilduak, getar ta morotarren kideko eta orotan gure prantzitar erriaren etsai zital. Txanpon baten truk napar edo euskotar batek prantzes bat iltzen du ahal dularik.”

Oraindik ere gogorragoak esan bide ditu, Garate'k laburki esaten baitu (6): “Lo que sigue no podría aquí copiarse.” Azkeneko zatiar xamurrago ari da. Orra:

“Alabaiña, gudu-zelaian gogorrak dira eta etsai lurraldeak erasozten ausartak. Amarrenak ordaintzen kezkatia eta aldare eskeintzak ordaintzen zintzoak. Naparrak, elizara noiz-nai dijoalarik, Jaungoikoa'ri ogi, ardo, gari edo beste ondasunen eskeintza egiten dio. Na-

(5) Aymeric Picaud'en esan onek ziñez txunditurik uzten gaitu, Erdi-Aro osoan gauza arrunta baitzen Europa guztian txali ta plater gabe jatea. Alda dezagun adibidez Rafael Altamira'k bere “Historia de España” zoragarrian diñona XI'gn. eunkitik XIII'garrenerañooko oiturai buruz: “Pertsonak oi zuten txukuntasan-legea etzan noski gela-apainketa eta mueblegintzan gerotik-gerorako lujo ta erosonai aundiagoak agintzen zuten neurrikoa. Jantziak urratu arte eraman oi zituzten soiñean, aldatzeke ta garbitzeke. Esku-ortzik (tenedoreak) etzuten ezagun, platerak ere nekez zuten bakoitzak norbere eta mantelak bakan ziran. Ezurrak eta jaki enparauak mai gainean edo lurrean jaurtigita gelditu oi ziran. Nolanaike soin-garbitetak berriz bakanak ziran.” Ba'diteke Poituar erromesa txukuntasan-zalea, higiene zalea alegia, izatea baiñan, bere jaioterritik Iondone Iaka edo Compostela bidean topatu ote zun iñun gurea baiño erri txukunagorik? Naike lan, orain irakurritakoak egi ba'dira eta Altamira eztagu iñundik ere gezurzale. Campiñon ere arri ta zur gelditzen da xehetasun ontaz eta au dala-ta *Codex*'en egizkotasuna zalantzakorra litza-kela diño beste ezaugarri askok egiztatu ezpa'lezate.

(6) Loc. cit.

parrak edo euskotarrak, noranai dijoalarik, alboka darama lepotik zintzilik eiztarien gixa eta eskubiko eskuan bi edo iru gezi eraman oi ditu "aucona" k deritzatenak. Etxean sartzean eta ateratzekoan miruak bezala txistu egiten du. Diñoenez, eskozitarren jatorrikoak omen dira, aien antzekoak baitira oiturretan eta orotan."

Ez gera luze jardungo idazki onen komentarietan, baiñan, Poituar erromesak esamesok nun zuten jatorri jakitea on izango zaigulakoan, Arturo Kanpion'en irizpidea agertuko dugu labor-zurrean (7).

1.º) Gotar eta francotarren artean euskalduna gorrotoz ikusia zegon, antziña eusko-akitaniarrakin euki zituzten gudagatik eta ge-roago Orreaga'n euskotarragandik artu zuten jipoiagatik.

2.ºgn.) Gorroto eta erremen onek Erdi-aro guzian edo geienez iraun zun belaunez-belaun.

3.ºgn.) Iondone Iaka (Santiago de Compostela) bera euskal-etsai-goaren kabi izan zen, "Historia Compostelana" deritzan liburuan ikusi ditekenez.

4.ºgn.) Aymeric Picaud'ek damazkigun berriak bitarikoak dira: batzuk bere begi-oarrez jasotakoak eta besteak, ots! berak ikusi gabe, euskal-etsaien abotatik jasotakoak. Txarkeririk beltzenak auetan dute jatorri noski baiño noskiago. Alabaiña, Picaud'ek biotza ongarriturik zeukan aboz-abo zebiltzan iraiñak zabaltzeko ta aupatzeko. Izan ere, nola onartu ditzakegu prantzitar erromes onen itz beroak, euskaldunen kontrako gorrotoz irakiten dagola ikusirik? Zer egitasun aitordizaiekegu erromes subera onen itzai euskaldunakatik ba'diño "gure prantzitar erriaren etsai zital" dirala ta "txanpon baten truk napar edo euskotar batek prantzes bat iltzen du" la?

Luzetxo ari ba'naiz ere, eztut uste aski mintzatu naizenik auzi onen lau saietsak ongi arakatuak gel ditezen. Jo dezagun, Poituar erromesak esaten ditunak oro egi dirala. Ala izanik, gizadi oies ta aberetsu aiek XX'gn. mendeko gizadi landu eta eziaren zentzuz juzga ote ditzakegu? Ez noski! Aldiak bere lana egin du ordutik ona eta orduko gizarteak etzituzten gauzak oraingo begiz ebazten. Legea ere alaxe zen, gizadi basa aren zentzukoa, gogor, anker, apenkor, ogeigarren mendeko gizadia dar-dar batean jartzekoa.

Zertzuk dira Picaud'ek egiten ditun salaketarik gaiztoenak euskaldunen aurka? Erromesak lumatzen zituztela, zaurtzen eta iltzen ere bai. Orra ba; lapurtzea ta iñor iltzea, otzean batez ere, gaizki dago, oso gaizki mundua mundu dan ezker. Alabaiña, olakoak, aldi aietan gauza arruntak ziran. Goazan, adibidez, España'ko alor zabaletara eta dakusagun Rafael Altamira ixtorigille ospatsuak zer diñon aldi beretsuko gizarte-oirurak estudiatuz. Gaztela'ko aundikiaz diardu le-

(7) "Nabarra en su vida histórica"n. "Los Baskones", 13, 14, 15, 16, 22 orrialdetan barna.

ro auetan: "Jauntasun-babesak onik egin ahal zukean denbora naha-
 si aietan erri aul eta esku-gabearen alde, aundikiak gizonki kunpli
 ba'lezate beren eginbearra eta beren errialdeko muga-barnetan etsi.
 Ondikotz, etzan alakorik gerta. Aundikiak, eskuarki, beren morroi
 ta mendekoak ez-ezik, auzo-lurretako bizilagunak ere zigorperatzen
 zituzten. Beren gaztelutatik aterarik, erriak eraso, soroak birrindu,
 urko abereaz jabetu, eta bidazti, sal-erosle ta erromesak geld-i-erazi
 ondoren zituztenak ostuz ibilli oi ziran. Sarritan, aundikien arteko
 guduak lapurgintzako txango auetan zuten jatorri. Gotzaiak eta erre-
 gek ere parte artu oi zuten aundiki menpekoak etziran lurretako erri-
 tarren bizi ta ondasunak aldezteko eta baita ere erritar edo atzerri-
 tar bidaztien lagungarri. Aundiki lapurgintzak, ala're, eunki luzetan
 iraun zizun gizarte bizi-legearen eta pakearen galgarri." (8)

Komentariak norberak egin bitza. Nik, oartxo au soilki: Espa-
 ñia'n alakoak gertatzen ba'ziran ez ote agitzen alatsu feudalismo an-
 kerraren mende zetzan Europa zahar guztian? Obe zukean, beraz,
 Picaud'ek, auzoa txukuntzen asi aurretik norbere etxeari begira.

Ona orain, txarkeri guzti auen alboan utzi zigun edergallua, aldi
 artan jasotako euskal-itzen zerrenda, alegia.

Urtzia, Jaungoikoa adierazteko. Orain, "ortze", cielo, firmamento
 esateko darabilgu. Bi itzok bat dituzu noski, edo-ta senideak beintzat.
Andrea Maria, Andra Mari; *orgi* (ore-gi'tik ote?) oraingo ogi;
ardum, ardo ordez.

Latin tankerako zerki edo akusativoa berak erantxita da noski.
Aragi, *arrain* eta *etxea* gaur bezelaxe. *Iaona*, iauna, jauna; *andrea*,
 berdin; *elizera*, eliza. Zaraitzu'n oraindik ere tankera ortan esaten
 cmen dute. Ba'diteke ordea "elizera joan"etik artua izatea; *belaterra*,
 apaiza, abadea, Erronkari'n esaten duten "bereterra"ren senide; *gari*,
 berdin; *wrik*, ura, mugatu gabeko tankeran jasota; *erregia*, berdin;
aukona, azkona, utsegite bat dirudi; *labarka*, abarka, onek ere bai;
saiá, erderazko capa; *Iaona done Iakue*, Santiago apostolua.

Amaitxatxo jardunaldiren iturri izan da noski Poituar erromes
 buru-iritzia. Jardunok eztute kalterik eta bai probetxu zentzuak eta
 zuhurtziak ba'garamatzi gure bidean. Gaiñera, orainaldiko gizaroak
 ez ditu bere eskuko orain mende laurden edo mende erdi argitaratu-
 tako liburu ta aldizkariak eta gaztedi berri onen jakingarri, nire iriz-
 pideaz mamiturik, atondu ditut batez lerrotxo ernegarriok.

ETXAIDE'TAR YON

(8) "Historia de España y de la civilización española", 310° gn. orrialdea.